

УДК 342.565.5 (438) «1918/1939»

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТАТУСУ СУДДІВ У МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ (1918–1939)

О. Липитчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
Університетська, 1, 79000, Львів, Україна*

Визначено проблеми формування суддівського корпусу в міжвоєнній Польщі; досліджено правовий та соціальний статус суддів в контексті суспільно-політичного розвитку.

Ключові слова: міжвоєнна Польща, судді, правовий статус, соціальне становище.

Розвиток судової системи в міжвоєнній Польщі розглядають здебільшого як історію законодавчих актів. Вважають, ніби статус та діяльність суддів повністю відповідали законам. Насправді ж закони були лише одним із чинників, які визначали формування та діяльність суддівського корпусу. Не менш важливим є відображення соціально-політичної боротьби в країні. Адже в законах перевагу надавали питанням формування суддівського корпусу і визначенню зв'язків між суддями та органами позасудової влади, насамперед виконавчої. Отже, добір суддів відповідно до характеру та потреб цієї влади набирав самостійного значення, що лише частково позначалося у нормах судового права, а головний зміст і реалізація виявлялися у діяльності суддів як агентів певної політики.

Під час окупації Королівства Польського німецькими та австро-угорськими військами окупаційна влада передала у компетенцію Тимчасовій Державній Раді освіту і судочинство. Відтак, виникли умови для організації польського судочинства. Зусиллями Ради у січні 1917 р. створено департамент юстиції на чолі з директором, відомим польським юристом С. Буковецьким [36, s. 34, 40–41].

Департамент юстиції провів значну роботу щодо організації польських судів. 1 вересня 1917 р. відбулося урочисте відкриття польських судів на території Королівства Польського під назвою королівсько-польських (królewsko-polskich), які оголошували вироки іменем Корони Польської [43, s. 28–29].

Польська громадськість з великою надією сприйняла відновлення польських судів. З приводу їхнього відкриття тогочасна столична преса писала: «... йдеться про те, щоб ожив глибокий дух права, щоб громадянин мав впевненість, що в цім краю кожний спір буде справедливо та швидко вирішений, кожна кривда відшкодована, кожний злочин покараний» [17, s. 667]. Колишній прокурор К. Рудницький згадував: «Для нас, юристів Королівства, то був день великого свята, бо для нас починала реалізовуватися віра в незалежність Польщі. Адже польські суди сприймалися як перший атрибут державної влади, правосуддя. За суддівські столи могли сісти народжені на цій землі люди, говорити рідною мовою, радитися та судити в інтересах польського суспільства...» [36, s. 45].

Найболючішим питанням, що постало перед департаментом юстиції, була проблема суддівських кадрів для польських судів. Були розіслані анкети всім юристам, які працювали на терені Королівства Польського (адвокатам, нотаріусам, гмінним суддям і тим, хто мав юридичну освіту, але не працював за фахом) з низкою питань, найважливішим з яких було: чи має ця особа бажання працювати в польському суді [36, s. 43–44]. Щоб вирішити проблему укомплектування керівних посад у судах, департамент юстиції звернувся до адвокатських об'єднань тих міст,

де мали бути організовані окружні суди, з проханням обрати на зібраннях адвокатури кандидатів на посади голів та прокурорів судів. У такий спосіб в Пьотркуві адвокати обрали кандидатом у прокурори К. Рудницького, відомого захисника в кримінальних справах, а кандидатом на голову окружного суду – відомого адвоката Л. Цибульського. Кістяк суддівського корпусу складався переважно з адвокатів [36, s. 43–46].

Значну увагу було приділено гострій проблемі кадрів судових службовців. На організованих спеціальних курсах у травні–липні 1917 р. слухачам читали навчальні курси з цивільного і кримінального права та процесу, дізнання і слідства, виконання вироків та рішень з кримінальних і цивільних справ, торговельного права, статистику, діловодство, про судову оплату, нотаріат та іпотеку. Було подано 226 заяв на навчання, прийнято 104 особи, складала іспит 92 слухачі. Наступні курси відбулися протягом жовтня–грудня 1917 р. та лютого–квітня 1918 р. [43, s. 23].

Здобуття Польщею незалежності в листопаді 1918 р. стало вирішальною умовою для встановлення і розвитку незалежного польського судочинства. Це завдання ускладнювалося тим, що Польща після більш як вікової втрати державності та входження її земель до складу трьох імперій* успадкувала різні судові системи і законодавство, яке діяло на окупованих сусідніми державами польських територіях. Кожна з цих територій успадкувала відповідну судову систему та різні корпоративні суддів, що були носіями різних правових засад та традицій. Тому протягом 1918–1919 років відбувалися значні персональні зміни, які були викликані усуненням з посад суддів російського, австрійського та німецького походження з теренів імперій, що розпалися. Водночас для створення національно-цілісного суддівського корпусу відбулося певне переміщення суддів-поляків з одного терену на інший. На колишній німецькій території проживала 1/3 частина населення Королівства Польського, а судів і суддів було більше, ніж у цілому Королівстві: 157 повітових судів, 18 крайових і два вищі крайові суди; працювало в них понад 1000 штатних суддів і прокурорів та 200–300 позаштатних асесорів, які виконували функції суддів і прокурорів. Окрім того, тут налічувалося 800 адвокатів, 500 юристів, які працювали в адміністрації та в інших владних структурах [31, s. 621]. Оскільки поляків за окупаційної влади до німецького судочинства не допускали, то для цього терену потрібно було 3000 юристів-поляків, бо у 1918 р. тут всього працювало поляків: в судових органах – троє, а в адміністрації – один, в адвокатурі – 130 [29, s. 2]. Польська влада розглядала вирішення цієї проблеми, за словами міністра юстиції, «як необхідність з погляду національних загальнодержавних інтересів» [12]. Тому влада вжила заходів щодо колонізації судочинства.

У 1918 р. з округу Львівського апеляційного суду (він був одним із найбільших за кількістю судів – 11 окружних судів, 120 повітових та за кількістю суддів – 1012) 200 суддів-поляків були переведені на роботу у колишні російську та німецьку території [1, арк. 4]. Постачальником суддівських кадрів у суди колишньої німецької території став також регіон округу краківської апеляції, незважаючи на те, що судам цієї апеляції бракувало кадрів [12].

Всередині суддівської корпоративної структури відбувалися переміщення суддів «по горизонталі та вертикалі», особливо в судах нижчої інстанції. Вони супроводжувалися «чисткою» суддівського корпусу [2, арк. 8, 10–12].

* До Російської імперії входили Царство Польське та т.зв. Західний край (Волинь, Полісся та західнобілоруські землі); до Австрійської імперії – Галичина; до імперії Гогенцолернів – Великопольща.

Дбаючи про організацію польських судів на східних теренах, польська влада, однак, зовсім не мала наміру враховувати інтереси українського населення та суддів в етнічно українських землях [29, s. 3, 5]. У 1919 р. всі судді мали прийняти службу присягу на вірність Польщі, текст якої був затверджений Радою Міністрів Польської Республіки [4, арк. 7]. Суддів, які з політичних та національних мотивів відмовлялися скласти присягу, звільнили з посад. Такими засобами тиску польська влада змусила частину суддів-українців прийняти присягу, якщо вони хотіли залишатися на своїх посадах [1, арк. 4].

Важливим етапом у становленні та функціонуванні судової системи стала Березнева конституція 1921 р., яка визначила правовий статус суддів в перші роки відновленої Польської Республіки [39, s. 326–342]. Зокрема, у ст. 77 стверджувалося, що «судді у виконанні своїх обов'язків незалежні і керуються тільки законами». Гарантом незалежності суддів була засада, відповідно до якої суддя не міг бути звільнений з посади, усунутий від виконання обов'язків, переміщений на інше місце роботи або переведений на пенсію всупереч своїй волі. Це могло статися тільки на підставі судового рішення відповідно до закону (ст. 78). Конституція затвердила положення про призначення суддів президентом, за винятком обрання населенням мирових суддів (ст. 76).

Після остаточного визначення території Польської Республіки у 1922 р. та з переходом до польської влади управління судочинством у всіх колишніх окупованих територіях відбулася певна стабілізація структури загальних судів. У 1922 р. в усіх цих судах працювало 3030 суддів, у тому числі: в Найвищому суді – 72; на території колишнього Королівства Польського і Східних Земель (Варшава, Вільно) – 1248; у Галичині (Краків, Львів) – 1287; у Великопольщі та Сілезії (Катовіце, Познань, Торунь) – 423 [43, s. 41].

В умовах стабілізації структури загальних судів на всій території Польської Республіки перед судовою владою постали нові завдання. На урочистому зібранні під час відзначення п'ятої річниці діяльності королівсько-польських судів у присутності Начальника Держави їх окреслили у своїх виступах відомі польські юристи та організатори судочинства С. Буковецький, Ф. Новодворський, Г. Коніц, Е. Раппапорт, Ц. Поніковський. Зокрема, тогочасний міністр юстиції В. Маковський визначив такі два головні завдання польського судочинства – створити новий тип польського судді та підготувати загальнодержавне польське законодавство. Йшлося про формування високоморального типу польського судді, який би відповідав найвищим вимогам як громадянин та державний діяч. Польський суддя, за словами першого голови Найвищого суду Ф. Новодворського, мусить бути «чистим, мужнім, професійно підготовленим, самовідданим, гаряче любити Вітчизну, безстороннім і завжди пам'ятати про те, що у здійсненні правосуддя всякий компроміс з політикою є розладом, а зв'язок з нею при винесенні вироку – ганьба» [17, s. 668]. В. Маковський підкреслював, що тільки суддівська незалежність у поєднанні з чіткою організацією органів судочинства можуть створити в суспільстві атмосферу впевненості, що «правосуддя здійснюватиметься відповідальними, незалежними, з почуттям обов'язку людьми, а з іншого боку – судді будуть забезпечені необхідними гарантіями, які існують у сучасних правових державах» [43, s. 70]. Тогочасний рівень судочинства В. Маковський охарактеризував як такий, що не відповідає новим політичним, соціальним та економічним умовам Польської Республіки, було визнано справедливими вимоги суспільства, щоб «правосуддя здійснювалося об'єктивніше» і «кожний громадянин міг скористатися доступним і швидким правосуддям» [43, s. 68].

Однак організатори польського судочинства у вирішенні поставлених завдань зіткнулися з великими труднощами, зокрема з найгострішою – проблемою суддівських кадрів. Із 350 голів судів, суддів, слідчих суддів, прокурорів та підпрокурорів, які працювали в королівсько-польських судах за період з вересня 1917 до 1922 р., 87 осіб дістали службове підвищення, 20 – перейшли працювати в нотаріат (там була значно вища зарплатня), 136 – вже не працювали (звільнені, померли), тобто тільки 122 особи залишилися на своїх посадах. Про гостру кадрову проблему в польських судах свідчать такі дані: якщо в довоєнний період на колишній австрійській території один суддя припадав на 5300 мешканців, на колишній прусській території – на 6300 мешканців, то в Польщі у 1922 р. один суддя припадав на 10000 мешканців. Загалом у Польщі було на 1/3 менше суддів, ніж у довоєнний період у розвинутих західноєвропейських країнах [43, s. 32–40; 47–51].

Ситуація погіршувалася складним фінансовим становищем Польщі та інфляцією 1922–1923 рр. [33, s. 36]. З метою утримання суддівських кадрів у судах та поліпшення їхнього матеріального становища були встановлені вищі заробітки суддів. Це дещо стабілізувало ситуацію, але не вирішило проблеми. У 1925 р. група відомих польських юристів, зокрема Е. Раппапорт, А. Могільницький, Я. Ямонтт, звернулася до парламенту та уряду із «зауваженнями», в яких йшлося про «небезпеку, що загрожує падінню поваги до польського судочинства», «судді нижчих і вищих судів, не обминаючи навіть Найвищого суду, або вже пішли, або мають намір піти із судочинства», і однією з причин такого стану були низькі заробітки [31, s. 615–616, 629]. У цьому Польща і надалі відставала від західноєвропейських країн.

У польських юристів і суддів викликало занепокоєння також незадовільний стан університетської підготовки суддів та суддівської практики, надмірне переобтяження суддів великою кількістю справ, незадовільні умови праці і діяльності судів. Усе це позначалося на ефективності судочинства та спричиняло затяжний і поверховий розгляд справ. Звучали рекомендації уникати усіляких скорочень як судів, так і судових посад, і припинити шкідливу для судів «ощадність» [31, s. 615].

Згодом ситуація щодо кількісного складу суддівського корпусу покращилася. У 1926 р. у Найвищому суді працювало 75 суддів, в апеляційних – 1097 суддів, в окружних та мирових (повітових) – 3492 судді. Отже, порівняно із 1922 р. кількість суддів у загальних судах збільшилася [38, s. 2, 3].

Поряд з об'єктивними труднощами, які доводилося долати в процесі організації судочинства, почали порушуватися демократичні засади Березневої конституції 1921 р. Польська влада керувалася найперше політичними та ідеологічними засадами добору суддів, вважаючи, що вони є носіями великодержавних інтересів і мають саме з цих позицій витлумачувати і застосовувати закони на практиці. Це особливо чітко простежується в перші післявоєнні роки, коли у зв'язку із господарською розрухою і політичними проблемами компетенція суддів була значно розширена. За свідченнями тодішнього судді Я. Франке, невідповідність законів новим соціальним та економічним умовам, які лише частково врегульовували правовідносини, змушували суддю вирішувати судові справи на власний розсуд. У таких умовах суддя вже не був тільки виконавцем законів, а й ледь не джерелом права [19, s. 56].

Характерно, що досить прискіпливо ставлячись до фахової підготовки кандидатів на судові посади та сумлінного виконання суддями службових обов'язків [6], польські владні органи, добираючи суддів, все ж таки вирішальним чинником вважали їхню політичну благонадійність, відданість інтересам Польської

Республіки. Претенденти на посаду суддів проходили ретельну перевірку поліцією та державними органами влади, що ставило суддю у залежність від адміністративної та виконавчої влади [2, арк. 8; 5]. На думку відомих польських юристів, «небезпекою» для судочинства ставали «невизначеність положення та приниження його адміністративними владами» [31, s. 616].

Отже, порушувалася одна з головних засад Березневої конституції – засада суддівської незалежності. Особливо жорстко така політика проводилася щодо суддів-українців. Під час перепису населення Польщі у 1921 р. були заведені численні дисциплінарні справи на тих суддів-українців, які не бажали виконувати дискримінаційні розпорядження польських властей. Їх звільняли з посад або переводили на інше місце роботи [7, арк. 7–8, 25–59]. Згодом польська влада змушена була офіційно припинити переслідування «нелояльних» суддів (це виглядало порушенням законів), замінивши їх іншими засобами – «чистками», які мали надати суддівському корпусу «національно-політичної єдності», що фактично відбивало панівне становище польської нації у новій державі. У результаті до середини 1920-х років українці були вже фактично усунені зі складу керівництва вищих судових органів Галичини [10, арк. 3].

Після перевороту 1926 р., коли встановився авторитарний режим у Польщі, польська влада намагалася зберегти лояльність суддів. Цьому мав сприяти механізм догляду і контролю над ними. У 1925 р. Кодифікаційна комісія підготувала проект закону про устрій загальних судів. У нових умовах влада, намагаючись обмежити незалежність суддів, сприяла тому, що в цей проект були внесені зміни. У такому «виправленому» вигляді його передали до сейму. Коли проект викликав критику опозиційних депутатів, його вилучили з сейму та оголосили як розпорядження (закон) про устрій загальних судів [34].

Закон «Про устрій загальних судів» 1928 р. хоч і проголосив формально конституційні положення про незалежність суддів (ст. 79), однак містив положення, які значно її обмежували. Це було найнегативнішим наслідком для системи правосуддя. Закон надавав право президенту і міністру юстиції упродовж трьох місяців з дня його оголошення переводити (без згоди зацікавлених) на інше місце праці або звільняти на пенсію суддів Найвищого суду, упродовж року – суддів апеляційних судів і упродовж двох років – суддів окружних і гродських судів (ст. 284 § 1). Суддівський корпус опинився в залежності від вищої виконавчої влади. Ці статті закону дали змогу міністру юстиції звільнити на пенсію першого голову Найвищого суду В. Сейду та голову кримінальної палати А. Могільницького, які виступили проти обмеження незалежності судів та суддів [25, s. 14; 30, s. 13–14].

Така політика викликала критику та опір у середовищі суддів, яким важко було змиритися з таким станом, що підривав значення незалежності суддів як необхідного чинника демократії [37, s. 154; 14; 27]. Після прийняття цього закону відомий юрист, голова апеляційного суду у Львові Адольф Червінський на основі суто юридичного аналізу прийшов до висновку, що спотворення засад судочинства сприятимуть і так постійно зростаючим зловживанням влади щодо судів. Зокрема, він висловив сумнів щодо дотримання принципу суддівської незалежності в законі, наводячи ст. 102 § 2, за якою суддя міг бути переведений «для добра правосуддя або для поваги суддівського становища» на підставі рішення загальних зборів вищого суду за поданням міністра юстиції. На його думку, це було порушенням ст. 78 Березневої конституції [15, s. 33–34]. Адже загальні збори суду не були судом з компетенцією до видання судових вироків, а лише адміністративною судовою інституцією, яка мала виконувати певні адміністративні дії. Загальні

збори суду могли передати справу до адміністративного колегіуму (складався всього з п'яти осіб), який теж був тільки адміністративним, а не судовим органом. Безперечно, в судочинстві «можна було знайти осіб, яких треба усунути, але для цього існують, – як писала газета «Głos Sądownictwa», – положення про дисциплінарний суд, а не методи постійної суддівської усувальності» [16, s. 370].

Позитивним явищем було те, що згідно з Законом 1928 р. в окружних, апеляційних судах та Найвищому суді утворювалася інституція суддівського самоврядування – загальні збори суддів (незнана інституція на колишніх австрійській та прусській територіях). До складу зборів входили всі судді цього суду на чолі з головою суду і виконували функцію адміністративного самоврядування судів: поділ праці, обрання членів дисциплінарного суду, представлення кандидатів на вакантні суддівські посади та ін. Для винесення важливих рішень загальними зборами Найвищого суду потрібна була присутність половини суддів для апеляційних та окружних судів – дві третини всіх суддів. Рішення ухвалювали більшістю голосів, а у випадку їхньої рівності вирішальним був голос головуючого. Однак поступово компетенцію загальних зборів обмежили на користь інших органів, зокрема, адміністративних колегіумів (складалися з п'яти членів суду), які також здійснювали поділ праці, визначали річні терміни судів присяжних, представляли кандидатів на суддівські посади, виносили рішення про звільнення суддів на пенсію [21, s. 73–74; 24, s. 142–145]. Якщо загальні збори не ухвалювали те чи те рішення, справу розглядав адміністративний колегіум. Польській владі легше було впливати на такий досить вузький суддівський орган, особливо коли йшлося про кадрові питання.

Водночас Закон встановив порядок, за яким для одержання посади у вищому суді обов'язковою була служба у нижчому суді (ст. 85). На думку А. Червінського, ця стаття в законі була зайвою – адже у разі призначення на посаду судді будь-якої категорії головну роль мали б відігравати індивідуальні здібності та знання [15, s. 30]. Однак влада прагнула впровадити гарантії вірності суддів потребам режиму та надати їм правові форми. Спостерігаючи за діяльністю суддів на різних щаблях, влада мала можливість регулювати їхнє просування.

У наступні роки Закон «Про устрій загальних судів» 1928 р. підлягав змінам відповідно до потреб влади, яка набула авторитарного характеру. На думку досвідчених польських юристів, підставою для цього було те, що в Законі, з одного боку, містилося багато слабких та нечітких положень щодо гарантій суддівської незалежності, з іншого – влада прагнула посилення свого впливу як на особовий склад органів суддівської влади, так й на загальне керівництво ними. До кінця міжвоєнного періоду із 299 статей первісного тексту Закону лише 145 залишилися незмінними [31, s. 627]. Ці зміни стосувалися передусім засад суддівської незалежності, зокрема питань, пов'язаних із призначенням і переведенням суддів на іншу роботу, компетенцією судів. На зламі 30-х років ХХ ст. один польський суддя стверджував, що «законодавець грається із засадою суддівської незалежності» [20, s. 332].

Для проведення такої політики влада вважала потрібним посилити свій контроль за особовим складом суддів та діяльністю судів. Згідно з розпорядженням Президента від 23 серпня 1932 р., влада, яка призначала суддів, набула право переведення суддів усіх судів без їхньої згоди до іншого рівнозначного суду або звільнення на пенсію в двомісячний строк [35]. Цей акт значно обмежив суддівську незалежність. Міністр юстиції одержав певну ініціативу і нічим не був обмежений, якщо йшлося про призначення суддів Найвищого суду і прийняття рішення про звільнення суддів Найвищого суду на пенсію [25, s. 14]. Провели ґрунтовну ревізію

первісного тексту закону про судоустрій для зміцнення повноважень судової адміністрації та зменшення компетенції загальних зборів суддів [16, s. 369]. На підставі цього розпорядження відбулися значні так звані чистки суддівських кадрів, які особливо зачепили суддів-українців. У 1932 р. в семи східногалицьких окружних судах звільнили на пенсію 53 суддів-українців і 24 поляків. На початку 30-х років XX ст. у багатьох гродських судах Східної Галичини не було жодного судді-українця, хоча населення на територіях округів цих судів було переважно українським [3]. Характеризуючи таке непевне становище суддів, один з юристів влучно зауважив, що «у суддівську владу втрутився політичний чинник, який природно може поставити щодо незалежності судочинства знак питання» [31, s. 661].

Згідно з Квітневою конституцією 1935 р. суди перестали бути «органами народу» і стали державними органами (визначення «незалежні» було пропущено), які підлягають президентові. Хоча, за цією Конституцією (ст. 65), президент призначав суддів, але ст. 66, 67 надавали право адміністративній владі призначити засаду неусувальності та широкі можливості переміщення та усунення суддів взагалі в період реорганізації судоустрою, яка проводилася на підставі «законодавчого акта», навіть декрету Президента Польщі [40, s. 364–378]. Тобто сама конституція створювала умови для більшої залежності суддів від виконавчої влади.

Зазнали змін та обмежень найважливіші гарантії суддівської незалежності, що були закріплені Законом 1928 р. По-перше, це стосувалося процедури призначення суддів. Збільшилася свобода дій уряду в цих питаннях: повноваження загальних зборів суду щодо представлення кандидатів на посаду судді передали адміністративному колегіуму; якщо раніше голова суду не мав права ані висловлювати свої думки про представлених загальними зборами кандидатів, ані тим більше пропонувати власних кандидатів, то згодом таке право набув; значно розширилися можливості міністра юстиції представляти кандидатів на суддівські посади поза списком тих, які представляв суд [21, s. 86]. По-друге, суттєво обмежили засаду колегіальності у винесенні суддями рішень. Згідно із Законом 1928 р., видавати рішення одноосібно могли гродські суди, всі решта – у багатоособовому складі. Всупереч цим положенням винесення рішення одноособово стало правилом для окружних судів першої інстанції, а також значно було поширено в окружних та апеляційних судах як судах другої інстанції [22; 26]. По-третє, Квітнева конституція 1935 р. звузила суддівський імунітет, оскільки суд вже не міг вимагати негайного звільнення судді, якого було затримано на місці скоєного злочину, з-під арешту (про те, чи був якийсь його проступок злочином – вирішувала поліцейська влада).

В умовах обмеження суддівської незалежності та її гарантій польська влада найперше намагалася зміцнити суддівський склад, особливо на керівних посадах у вищих судових інстанціях, кадрами, які повністю підтримували її політику. У травні 1936 р. міністром юстиції призначили В. Грабовського, який стояв на позиціях здійснення правосуддя, що опирається на поліційно-державний примус. Ще до одержання посади міністра юстиції він та його однодумці дотримувалися засад нещадної суворості, що вкладалися у формулу «ліпше покарати 100 невинних, ніж не покарати одного винного» та поняття «хтось мусить сидіти» [36, s. 70, 73].

За ст. 110 Закону 1928 р., новелізованою у 1932 р., колегія із трьох суддів на закритому засіданні могла звільнити або перевести на інше місце будь-якого суддю (навіть упродовж 24 годин) «в інтересах правосуддя» та без права апеляції на це рішення. Це підривало віру в незалежність суддів в очах суспільства та правосуддя в цілому [16, s. 371; 13]. Відтак, ця проблема викликала гостру дискусію в сеймі.

Посол Бартус заявив: «Громадська думка, а передусім найвідоміші судді та їхні організації занепокоєні тим, що правосуддя останніми роками котиться по нахиленій площині... Судді під загрозою таких положень можуть зазнавати усіляких утисків з боку судової і державної адміністрації та мусять зважати на осіб, справи яких мають розглядати» [23, s. 198].

Таке занепокоєння було небезпідставним. У другій половині 1930-х років посилювалися спроби влади та міністерства юстиції впливати на суддів з метою одержати бажані «замовні» вироки, особливо в політичних процесах. Тут діяла ціла система впливу. У судові органи призначали суддів, які погоджувалися «співпрацювати» або в надії на просування по службі, або з переконань щодо ефективності репресивного судочинства, що сприяло досягненню бажаних для влади вироків. Щоправда, таких суддів у Польщі знайшлося небагато. Більшість з них чинила опір подібним спробам тиску. Зокрема, група суддів Найвищого суду виступила, всупереч вимогам голови цього суду, проти утворення спеціальних колегій суддів, яким мали призначати для розгляду «державні справи» [36, s. 56].

Найбільше урядового тиску зазнав склад Найвищого суду. Суд часто керувався «вказівками зверху» під час розгляду справ політичного характеру, даючи на вимогу властям «потрібне» тлумачення фактам, всіляко затягував розгляд протестів, які надходили під час виборів [25, s. 14].

Ситуація погіршилася ще й тому, що, окрім законодавчого обмеження гарантій суддівської незалежності, значна частина суддів опинилася в складному матеріальному становищі. Особливо це стосувалося найчисленнішої групи – гродських суддів. Їхня заробітна платня була значно нижчою від зарплатні повітового начальника поліції чи начальника відділу фінансів, адвоката, службового виконавця, іпотечного секретаря. Однак і окружні судді не були в кращому становищі [41]. За невеликої кількості суддів (за штатним розписом) в апеляційних судах та Найвищому суді значна частина суддів закінчувала свою службову кар'єру на посаді окружного судді із зарплатнею 500 злотих. Усе це могло призвести, як писав «Głos Sądownictwa», до падіння судочинства в яму [18, s. 106].

Недаремно у резолюції загального зібрання Об'єднання суддів і прокурорів Польської Республіки (1938) стверджувалося, що «зарплатня» суддів і прокурорів останніми роками підлягала багаторазовому зниженню і є «неспівмірною до праці, яку вони вкладають, і вимог, які перед ними ставлять» [31, s. 651]. Рік по тому міністр юстиції визнавав, що «матеріальне становище суддів, прокурорів, судових службовців є незадовільним, а зарплатня, особливо на нижчих щаблях, не досягає навіть прожиткового мінімуму» [316, s. 371]. Отже, в другій половині 1930-х років були значно обмежені як законодавчі, так і матеріальні гарантії суддівської незалежності, що не могло не позначитися негативно на правосудді в цілому.

Водночас можна констатувати, що польська влада була зацікавлена в підтримці високої репутації суддівського корпусу. Адже в умовах, коли він ставав дедалі залежнішим від виконавчої влади, треба було зберегти ефективність роботи суддів. Документи свідчать, що у 1930-х роках дисциплінарні суди досить регулярно розглядали справи суддів, обвинувачених у порушенні службових обов'язків, законів, хабарництві, корупції, аморальній поведінці [8, арк. 23–24; 9, арк. 29–36].

На якість суддівського складу впливали й проблеми в системі підготовки суддівських кадрів. Підготовка юристів в університетах відставала від потреб життя. Стан судової практики, яку проходили апліканти (стажисти), також не відповідав потребам підготовки висококваліфікованих суддів. Крім того, негативно відбивалася на судовій практиці її безоплатність. Багато недоліків було в організа-

ції самої практики та методах підготовки аплікантів до суддівської роботи [32; 28, s. 672–675]. Програми, які склалися для проведення курсів та семінарів для аплікантів, свідчать, що на них виносилося 30–35 питань для усного обговорення з теоретичних проблем. Однак вони не передбачали практичних занять, викладання курсів з проблем загальноосвітнього розвитку майбутніх суддів [11]. Польська влада так і не спромоглася провести суттєві зміни в організації університетського навчання та стажування з метою підвищення професійної підготовки суддів.

Обмеження незалежності судів, складне матеріальне становище, недостатній рівень професійної підготовки призводили до зниження поваги до суддів, які за таких умов не могли гарантувати об'єктивності у розгляді справ. Яскравим підтвердженням цього є характеристика діяльності судів самими суддями. У 1938 р. відділ кримінального права університету в м. Вільно провів анкетування серед гродських суддів, які висловили свою думку щодо діяльності польських суддів. Наведемо окремі міркування: «Часто чую думку, що менших злочинців карають, а більших – ні, то ж я цю думку поділяю; загалом, коли йдеться про вищих службовців і чиновників, то їх не притягають до кримінальної відповідальності, бо суд не починає слідства, а прокуратура з різних міркувань не хоче»; «... судді застосовують покарання не відповідно до злочину, а враховують часто суспільне становище обвинуваченого, його заслуги, родинні зв'язки, що внаслідок призводить до несправедливого покарання... наприклад, робітник, середній чиновник, здійснивши дрібну крадіжку, дістає найсуворіше покарання, тоді як державний службовець, впливовий промисловець, підприємець отримують смішне покарання»; «Часто селяни подають скарги на суд старостам, оскільки незадоволені судовими вироками. Серед низів повага до правосуддя падає»; «Якщо селянин вкрав дерево – шість місяців ув'язнення, а пан викрав касу – то здійснив необережність, зроблять його вар'ятом і нічого йому не буде»; «Розглядаючи справи великої громадської шкоди, не забуваю і про сатиричне висловлювання, що знаходимо в старих університетських лекціях: право є хиткою павутинкою, в якій заплутається тільки мала мишка, а велика завжди вирветься» та ін. [42, s. 478–479].

Отже, посилення авторитарного характеру державного устрою Польської Республіки у міжвоєнний період супроводжувалося зростанням залежності суддівського корпусу від виконавчої влади, що відбивалося на об'єктивності розгляду справ у судах.

Список використаної літератури

1. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 536 (Дрогобицький міський суд). – Оп. 1. – Спр. 61.
2. ДАЛО. – Ф. 11 (Львівський окружний суд). – Оп. 26. – Спр. 10.
3. Діло. – 1933, 25 січня.
4. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА України у Львові). – Ф. 146 (Галицьке намісництво у Львові). – Оп. 8. – Спр. 3249.
5. ЦДІА України у Львові. – Ф. 146. – Оп. 8. – Спр. 3261; 5087; 5088.
6. ЦДІА України у Львові. – Ф. 205 (Прокурор апеляційного суду у Львові). – Оп. 1. – Спр. 2115; 2334; 2335.
7. ЦДІА України у Львові. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 2302.
8. ЦДІА України у Львові. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 2539.
9. ЦДІА України у Львові. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 2540.
10. ЦДІА України у Львові. – Ф. 179 (Кураторія шкільного округу у Львові). – Оп. 1. – Спр. 929.

11. Archiwum Państwowe w Krakowie. – Zespół 439. – Sygnatura 26.
12. Archiwum Państwowe w Krakowie. – Zespół 439. – Sygnatura 275.
13. *Bobkowski A.* Niezależność sędziowska a chwila obecna / A. Bobkowski // *Głos sądownictwa.* – 1938. – Nr. 10. – S. 745–754.
14. *Buczowski M.* Niezawisłość sądów / M. Buczowski // *Głos sądownictwa.* – 1937. – Nr. 4. – S. 281–283.
15. *Czerwiński A.* Ustrój sądów powszechnych / A. Czerwiński. – Lwów : Nakładem Zrzeszenia Sędziów i Prokuratorów R. P. we Lwowie, 1928. – 52 s.
16. *Fleszyński K.* Czego oczekuje sądownictwo / K. Fleszyński // *Głos sądownictwa.* – 1937. – Nr. 5. – S. 369–373.
17. *Fleszyński K.* Niepodległe sądy polskie / K. Fleszyński // *Głos sądownictwa.* – 1937. – Nr. 9. – S. 665–669.
18. *Fleszyński K.* Realne gwarancje niezawisłości sędziowskiej / K. Fleszyński // *Głos sądownictwa.* – 1939. – Nr. 2. – S. 105–109.
19. *Franke J.* Sądownictwo w okresie lat 1917–1928 na obszarze Lwowskiego okręgu apelacyjnego / G. Franke // *Czasopismo Sędziowskie.* – 1929. Nr. 4. – S. 47–56.
20. *Glass J.* Praworządność w Polsce na tle organizacji sądownictwa (Luźne uwagi) / J. Glass // *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny.* – 1930. – II półr. – S. 229–336.
21. *Gołąb S.* Organizacja sądów powszechnych / S. Gołąb. – Kraków : Drukarnia Pospieszna, 1938. – 127 s.
22. *Gottlieb S.* Jeszcze w sprawie jednoosobowego składu sądów apelacyjnych / S. Gottlieb // *Przegląd Sądowy.* – 1933. – Nr. 5. – S. 189–192.
23. *Grzybowski K.* Wymiar sprawiedliwości w świetle przepisów Konstytucji Kwietniowej / K. Grzybowski // *Głos sądownictwa.* – 1939. – Nr. 3. – S. 197–203.
24. *Jamontt J.* Zmiany w ustroju sądów / J. Jamontt J // *Głos sądownictwa.* – 1930. – Nr. 3. – S. 139–148.
25. *Kotowski S.* Siedemdziesięciolecie Sądu Najwyższego / S. Kotowski // *Nowe Prawo.* – 1989. – Nr. 4. – S. 3–17.
26. *Krbek I.* Gwarancje niezawisłości sędziowskiej / I. Krbek // *Głos sądownictwa.* – 1936. – Nr. 1. – S. 2–6.
27. *Lazarevic A.* Położenie i rola sędziego w państwie nowoczesnym / A. Lazarevic // *Głos sądownictwa.* – 1935. – Nr. 1. – S. 2–5.
28. *Muraszko C.* Postulaty organizacji aplikacji sądowej / C. Muraszko // *Głos sądownictwa.* – 1937. – Nr. 9. – S. 670–676.
29. *Petrusewicz K.* Dziesięciolecie sądownictwa polskiego na Ziemiach Wschodnich / K. Petrusewicz. – Wilno : Drukarnia «Zorza», 1929. – 32 s.
30. Pierwsi prezesi Sądu Najwyższego / Opr. W. Sbrzypiński. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988. – 44 s.
31. *Plaza S.* Historia prawa w Polsce na tle porównawczym / S. Plaza. – Kraków : Księgarnia Akademicka, 2001. – Cz. 3. Okres międzywojenny. – 762 s.
32. *Prochazka J.* W sprawie reformy aplikacji sądowej / J. Prochazka // *Głos sądownictwa.* – 1938. – Nr. 1. – S. 8–13.
33. *Roszkowski W.* Historia Polski 1914–1990 / W. Roszkowski. – Warszawa : Czytelnik, 1992. – 221 s.
34. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 lutego 1928 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych // *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (DzURP).* – Nr. 12. – Poz. 93.
35. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 23 sierpnia 1932 r. w sprawie upoważnienia władzy mianującej do przenoszenia sędziów w stan spoczynku i na inne miejsce służbowe // *DzURP.* – Nr. 73. – Poz. 663.

36. *Rudnicki K.* Wspomnienia prokuratora / K. Rudnicki – Warszawa : Czytelnik, 1956. – 207 s.
37. *Starzyński S.* Kilka słów o niezawisłości sądowej wedle art. 77–78 Konstytucji polskiej / S. Starzyński // *Czasopismo Sędziowskie.* – 1931. – Nr. 7–8. – S. 153–157.
38. Statystyka czynności sądów. Czynności sądów powszechnych w sprawach cywilnych i karnych. – Warszawa : Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego, 1930. – 74 s.
39. Ustawa z 17 marca 1921 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej // *Historia państwa i prawa Polski Źródła.* – Wrocław, 1998. – 444 s.
40. Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r. // *Historia państwa i prawa Polski Źródła.* – Wrocław, 1998. – 444 s.
41. *Wiszniewski W.* Paradoxy upożyczenia sędziowskiego / W. Wiszniewski // *Głos sądownictwa.* – 1938. – Nr. 2. – S. 130–132.
42. *Wróblewski B.* Sędziowski wymiar kary w Rzeczypospolitej Polskiej Ankieta / B. Wróblewski, W. Świda. – Wilno: Wydano z zasiłku Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Rektoratu U.S.B., 1939. – 484 s.
43. Wznowienie sądownictwa państwowego polskiego (pięciolecie 1917–1922). – Warszawa, 1923. – 76 s.

*Стаття: надійшла до редакції 23.03.2015
прийнята до друку 01.07.2015*

SOCIO-LEGAL ASPECTS OF JUSTICE STATUS IN INTERWAR POLAND (1918–1939)

O. Lypytchuk

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska Str. 1, UA – 79000 Lviv, Ukraine*

The main condition for establishment and development of independent polish justice was the independence of Poland in November 1918. It was complicated as Poland lost its independence a century ago and was the part of the three empires (The Tsar Poland, so called the West land – Volyn, Polissya and westukrainian lands were the part of the Tsar Russia; Halychyna was the part of Austrian Empire; Empire Gogentzolermyś- other polish territories). Each of these territories inherited correspondent judicial system and variety corporations of judges which were the carriers of different traditions and principals. That's why the most painful question, which arrised before polish power was the problem of judges' staff for the polish courts.

The most necessary fact that defined the formation and the activity of the judges' corpus was the development and adoption of the legislature. March Constitution 1921 was one of the important stage in the formation and functioning of the judicial system, which defined the legal status of the judges in the first years of renewed Polish Republic. The Constitution carried the legal guarantees of the judges' corpus independence from the executive power. However, after the state upheaval 1926, which opened the way to authoritarian regime establishment in Poland. Polish power tried to limit the independence of judges. In the law «About the organization of general courts» 1928, one could see the statements which restricted the independence of the judges. Judges' corpus found itself dependent from the high executive power. In the following years this Law was changed accordingly to the needs of the power, which became too authoritarian. The power wanted to strengthen its influence both on the staff of the judicial power and on their general guidance. These changes concerned first of all the judges' independence, particularly the questions connected with the appointment and

transmission of the judges to another work, judges' competence. The April Constitution 1935 created the conditions for most of judges from the executive power: the freedom in the government activities grew as to the procedure of the judges' appointments; the basis of the collective nature in the judges' sentencing was essentially limited; the judges' immunity was narrowed. Thus, the factors, which reflected socio-political struggle in country influenced on the formation and activity of the judges' corpus. The choice of the judges according to the character and power needs acquired the independent meaning. The main content and the realization of the justice were manifested in the judges' activities as agents of the certain policy.

The quality of the judges' staff was influenced the objective factors too. That considered the material position of the judges, problems in the system of the judges' staff etc.

Keywords: inter-war Poland, justice, legal status, social status.